

Живко ЂУРКОВИЋ

ПЈЕСНИЧКИ КРУГ МИРКА БАЊЕВИЋА

Поезија Мирка Бањевића с обзиром на пјеснички субјект двојако се рефлектује: као заокупљеност спољним свијетом и као драматика интимне сфере.

У првој збирци „Побуне ума” (1930) пјеснички субјект тражи себе из позиције праисконца, на простору без јасних обриса и без убједљиве пјесничке артикулације. И они који су критиковали ову збирку због „заумности”, архаичности, чак и пјесничке приземности, морали су се сложити да она носи један трагачки напор, који, истина, још не доспијева до очекиваних проламсаја пјесничке визије и одређеног пјесничког наума. Убрзо потом пјеснички субјект врши нагли и неочекивани прекид са том тематиком праискона и улази у сферу социјалне литературе и комунистичке идеологије, те поезија из те нове позиције поприма улогу недвосмислене побуне, осуде и борбе за мијењање постојећег свијета. Петске збирке из тога периода, чак и самим насловима, посебно садржајима и суштинским знацима, на најбољи начин репрезентују тај пјеснички смјер. Као што је познато насловљене су: „Шуме” (1939) и „Огњена јутра” (1940).

Поезија настала у току Другог свјетског рата и одмах после рата такође је усредсређена на револуционарно вријеме, вријеме борбе, страдања и побједе. Поново наслови збирки сугеришу истрајавање на смјеру који је зачет социјалним бунтом: „Сутјеска” (1946), „Његошев споменик” (1946), „Земља на камену” (избор из дотадашње револуционарне поезије (1950), „Звездани воз” (1951).

Тек од 1953. године, у покушајима да се преради, допуни и обогати поема „Сутјеска”, и то у више наврата све до 1961. године, очито је да се водила драматична борба у пјесничком субјекту између колективног заноса, чији је најпунији израз требало да садржи поема о најславнијој бици партизанске борбе за слободу – Сутјесци, у којој је пјесник био и не-

посредни учесник, и онога што је дубљи, суштаственији порив и позив његовог интимитета. А онда је дошла трећа, завршна и најзрелија фаза у којој је поново преовладало оно интимно над колективним. Дакако, и у овом случају наслови збирке упућују на ту нову тематику: „Бездани” (1956), а нарочито „До искапи” (1964) и „Рожданици” (1968). Ове посљедње двије збирке су у потпуном дослуху са оном почетном, којом се пјеснички субјект први пут обзнанио. Њима је затворен и озакоњен пјеснички круг Мирка Бањевића.

Свакако, завршна фаза недвосмислено открива и сажима силни трновито-трагалачки напор пјесничког субјекта да се домогне свог идентитета. Ради темељнијег приступа овој фази Бањевићеве поезије, осврнућемо се на неке теоријске парадигме и упоредне показатеље.

Још је Лаза Костић назначио и у својој поетској пракси потврдио да постоје два пјесничка заноса: један спољашњи, колективни и пролазни, и други, исконски, или како би психолози рекли архетипски, у коме се рефлектује не само суштина одређеног пјесничког субјекта, него се кроз дати пјеснички индивидуалитет конкретизује она општечовјечанска, универзална суштина. Из ових Костићевих динстинкција слиједи логичко питање: постоје ли велики пјесници колективних заноса и, ако постоје, у чему је тајна њиховог успјеха? Сматрамо да се може позитивно одговорити на то питање. У нас је очити примјер Његош.

За Његоша се заиста може рећи да је велики пјесник колективних осјећања, односно пјесник црногорске ослободилачке борбе, кроз коју се рефлектује универзална, општечовјечанска суштина. Међутим, ни Његош, поред свог великог талента, није тако лако дошао до позиције да колективни занос учини архетипским и исконским. Збирке – „Глас каменштака” односно „Свободијада”, „Пустињак цетињски”, „Лијек јарости турске”, пјесме религиозно-филозофског и интимног карактера, све до остварења у три велика пјесничка пројекта („Луча микрокозма”, „Горски вијенац”, „Лажни цар Шћепан Мали”), нијесу ништа друго до припрема да се продре у дубину тог колективног заноса и да се помоћу више поетика и у симбиози сва три књижевна рода тако нешто постигне. А за подлогу таквог пјесничког узлета, нужно је било да се у те пројекте корпорирају митови: библијски (борба Бога и Сатане и стварање човјека), косовски (претварање пораза у побједу) и мита о лажном цару (стварање знамените епохе на политичкој лажи). Уз све ово, Његош је био свјетовни и духовни вођа народа, који је из те позиције проживио све његове муке и тегобе и своје пјесничко биће стопио с њим. Ријечју, Његош је био богомдан да суштину једног народа оваплоти као своју сопствену. Колективни занос стваралачки је кодиран као индивидуални, архетипски.

Мирко Бањевић као пјесник колективних заноса био је у сасвим друкчијој позицији. Наиме, био је припадник једног књижевног покрета и једне идеологије, која је из реалистичке равни осмишљавала биједу и обесправљеност поробљеног народа, тражећи кроз револуционарни бунт срећу за човјека и хуманизацију људских односа. И заиста је тако пројектована визија остварена: кроз револуцију је извршен преокрет и дошла је слобода. Бањевић је, међутим, осјећао да његов пјеснички порив ни издалека није дошао до пунијег изражаја. Мучио се да га оваплоти збиркама пјесама револуционарног заноса, а особито поемом „Сутјеска”, али му је неко дубинско пјесничко ја, из „бездана”, довикивало да још није нашао и изразио оно право. И тако је зашао у своју трећу фазу изгарања – да пронађе свој пјеснички идентитет, који је на завршетку треће деценије двадесетог вијека нагло преокренут. Вратио се дакле ка почетку. То је само спољашња назнака његова пјесничког круга. За разумијевање суштине његове поезије примарно је пратити рефлексе тога круга у његовим посљедњим збиркама, односно уочити њихову комплементарност са почетном збирком.

Као што је познато, у симболичном смислу, круг је бескрај, васионски бескрај, али он може бити и спољашњи и унутрашњи, у човјеку и ван човјека. У Бањевићевој поезији такође се тај бескрај двојачко рефлектује, само што је помакнут у ванцивизацијско и ванисторијско вријеме, заправо у безвријеме и без-простор, дакле, у искон, у таму, у Ноћ, без обзора и јасног освита. И у тој позицији пјеснички субјект је у грчевитој борби и сталном сукобу и судару да дође к себи, да се обзнани.

Ради илустрације, осврнућемо се на неколико примјера из његове поетске праксе, који на најбољи начин сликају то унутарње изгарање и тражење. У пјесми „Судар” (збирка „До искапи”) та унутрашња вратоломија упечатљиво је представљена овим стиховима:

*Као ријека што се вратоломно заглављује и хучи
тако ми вијугају унутра и суновратно се ломе шумови
није то само у уву (или можданим чулима) препона
но је зазвонила она
сва топла и димљава као прашна васиона.
И пуши се и разгара и сагоријева ми влакнаста вретена
и хук времена
не опрашта се у мени лако
и кружи наопако
и као велика кошава удари у плач
и салама ми огњевиту и једасту жуч.”*

Очито, у судару шумова у пјесничком субјекту све сагоријева и све се слама, све се претвара у прах и пепео („и кружи наопако”) и ништа не остаје из чега би се могла родити пјесничка ријеч. У поеми „Злослут”, такође из истоимене збирке, ти шумови који пустоше његову душу, обзнањују се у виду птице ћука, и:

*Ђуче на мојој гори ћук
и чујем како провалијом хук
докотрља се на огромном валу
и зграби ме и вртлогом врти
и около баца
ко жива мртваца
и предати ме хоће незајазној смрти
и тијело ми подврћи калу
и нестати ме у жавалу”*

Овакво стање и овакви ужасавајући судари у пјесничком субјекту зачети су у првој Бањевићевој збирци „Побуне ума”. Тако у пјесми „Вечерње слово” из те збирке назначује се „неко страшно племе” које ровари духом, па се каже:

*Ко ђаволи црни, са три оштра рога,
Са једног се круга бече на пир духа
Неке глупе хрпе које глођу бога
Као мртви полип у сјен гњилог руха”*

Све се, дакле, врти у кругу из кога, рекло би се, нема излаза нити могућности за пјесничко оваплоћење. И што је најгоре, као да је сва она револуционарна пјесничка пракса, тај својеврсни излазак из духовних вратоломија збрисан као да је није ни постојао, као да се затворио круг таме, ноћи, безизлаза. Слично пјесничким почецима, опет се родио страх, из страха лелеци, јауци, клетве. Чак читава поема „Зарези” из збирке „До искапи” структурирана је из клетве, мржње, псовке и освете.

Код оваквог стања духа, да ли је пјеснички субјект остао потпуно беспомоћан и немоћан да изађе на свјетло дана, да свој дух облагороди и пробуди у њему жуђене стваралачке ритмове и риме. Та могућност је артикулисана нарочито у пјесмама посљедње збирке „Рожданици”. У пјесми „У олуји” пјеснички субјект је пробио убитачни круг ноћи и судара и запутио се у жуђени бескрај, кад каже:

*Ни један судар на рубу планети,
куд креће човјек у светворено
не може душом пренијети
да се не ужили биће непритворено.*

А у пјесми „Они за мном” пјеснички субјект у борби са силама немјерљивим излази као побједник, што је прочитовано у овим стиховима:

*Ноћас
гонио ме пас
и пас човјек у ужас:
и зуби за грло
низ прло
и одбијен
и реп подвијен
и мој бој добијен.*

Као побједник, пјеснички субјект осјећа да се све стишало „и гњев и људи и вријеме”, али оно што је у сталном интензитету и што је у трагичком напору и напону пјесник на овај начин презентује:

*Али се није још стишало
ту
у
мени
ни руке пружене
што жудно стреме
пут ромона тихог
мојим стихом
гдје срце и поглед запаљени
застану да им лакне мало.*

Превладавање својих унутрашњих неспокоја и безизлаза пјеснички субјект је покушао на два начина: буђењем успомена из завичајног поднебља и тражењем љубави, односно вољеног бића. У поеми „Понор” он тражи душу рано умрлог брата Душана, оживљавајући заједничке дјетиње успомене, са сталним рефреном „Ту сам и нијесам ту”! Иако је ово непреболна јадиковка и недозив вољеног брата, ипак он налази неко задовољење у схватању закона пролазности, кад каже:

*И све што измеђ неба и земље лута
и враћа се однекле с далека пута
и вјечно пролази тако –
опет ће се појавити.*

То је тај пјеснички круг, који се изутра шири ван „измеђ неба и земље”, стремећи бескрају и у коме пјеснички субјект тражи одређену сатисфакцију за силни трагалачки напор. Тај нови и обухватнији кружни залет у поеми „Вијар”, која је такође инспирисана успоменама из завичаја, доћи ће до још пунијег изражаја, посебно у овим стиховима:

*Ако сам изнад видика
ако сам изнад удоља
ако сам изнад омеђа
ако сам изнад облака –
то вихор ме лишћа узнио
из дна ме небо мамило
у кладенцу мом остакљеном:
по небу се зачели
и дворови и ати
на бјелинама јутрења
сви моји коњи крилати
на црним облацима
и сви моји свемоћни умници
на мљечини Кумовој
сва моја жедна роњења
вртлогом кладенца играле
све моје витке препоне
у завијару се стркнуле
све моје тамне присјене
и ледиле се и сунчале
и мрачиле се и осјајиле.*

Извјесно, пјеснички субјект је постигао јединство противуречја, простор круга је испуњен „вртлогом кладенца”, дух је дозвоао себе. Тек тада је могла настати пјесма „Круг сунца”, нејсвјетлија пјесма последњих Бањевићевих збирки. У томе осунчаном кругу помоћу врло ефектних метафора, епитета и персонификација и погођеног пјесничког ритма у фактури стихова, насликан је портрет вољеног бића, са поентом:

*А море _
 твоје су жеље
распламсјај круга _
 осмијеси,
пролазност му _
 твоје су сумње.*

Овај смјер Баћевићеве пјесничке праксе остао је ускраћен и недоречен, иако поменута пјесма парагниматично указује на постојање таквих могућности. Исто тако, Баћевићева поезија није на адекватан и продубљен начин узела у обзир метафизичку компоненту, која је у више пјесама наговијештена. Рецимо, у његовој познатој поеми посвећеној Светом Василију Острошком више је узет у обзир социо-економски аспект човјековог битисања него метафизички. Вјероватно је то долазило и отуда што је његов дух трајно био опсједнут атеистичко-материјалистичким погледима на живот и човјека. То се нарочито читује у пјесми „Ток”, уводној пјесми збирке „Рожданици”, гдје, између осталог, стоји:

*Ми смо за вјечито примили то тако
и без помисли на суштинство празно:
окретањем у круг право-наопако
тражисмо ознаку за јавље поразно.*

Ма колико да се пјесник у посљедњој фази на извјестан начин одрекао претходних револуционарних заноса, то раније искуство није се могло тако лако прекодирати, посебно оно када је пјевао о убогим и обесправљеним. И поред тога што је дошла слобода и промјена у друштву, много му је тога указивало да је више обећања него истинских промјена, па у поеми „Гости”, са имплицираном критичком нотом, позива све убоге живе и неживе, којима се раније обраћао, на посљедњу „поему-гозбу”. Карактеристични су ови стихови:

*Дођите ви, дођите ви,
дођите ви да поновите,
сви сиромаси гдје се сретнете,
сви обећањима омамљени,
сви остварењима неиспуњени,
пуна је гозба разговора
и пуна званица и добротвора,
дођите!*

Ако се узме у обзир укупан пјеснички свијет Мирка Бањевића, може се с правом потврдити да је он обухваћен једним кругом (а круг је најчешћа метафорично-симболична назнака тога свијета) у коме је слојевито структуриран и његов „праискон” у почетној фази стварања и његов наизглед генетски неукодиран револуционарни занос, те његова узрела поетска ријеч у затварању тога круга. Управо та завршна фаза показује пуни стваралачки залет у трагању за оним што није остварено испочетка – проширивање спектра тема и мотива, обогаћивање и нијансирање пјесничких фигура и пјесничког ритма, постизање складности и унутрашње кохерентности стихова и строфа, прелажење са кратких лирских пјесама на оне поемичког карактера и у обиму и у изразу. Уочљиво је такође да су пјесме завршне фазе стваране у таквом интензитету и ускупјелости, са дугачким редом анафора и других звучних фигура, наглашеним понављањима, те ломљењем стиха, као да су пјеснички субјект тјерале неке унутрашње рушилачке силе, које је једино могуће укротити и предусрести само таквим интензитетом без узмаха и без даха. Због тога се дешавало да понекад стваралачки напон спласне и несазре и у ритму и у изразу. То су осјетили и антологичари Бањевићеве поезије, па су у својим изборима изостављали поједине стихове и строфе, што не налази оправдање, упркос неопходности да строги критеријуми у таквим презентацијама буду испоштовани и неопозиви.

Поетски круг Мирка Бањевића, стицајем несретних околности, пренапрегнуто и прерано је затворен. Све индиције говоре да његов неспорни таленат није до краја и у својој пуноћи поетски транспонован. Па и поред тога, у ходу времена, његова поетска ријеч има своју препознатљиву боју и своју незаобилазну умјетничку вриједност.

Živko ĐURKOVIĆ

POETIC CIRCLE OF MIRKO BANJEVIĆ

Summary

Poetic work of Mirko Banjević lasted for more than thirty years and was shown in two ways: as a searching for his own identity and as an expression of revolutionary zeal.

Both of these impulses are incorporated in a specific poetic circle, in which, burning for the identity of poetic subject is primary and prevailing.

The struggle with the immeasurable forces, which started with the collection 'Pobune uma' (1930) and which continued with collections 'Bezdan' (1956) and 'Do iskapi' (1964), in the last collection 'Roždanici' (1968), finally appeared as a victorious triumph and focus on life and love values.